

Savaş mağdurlarının korunmasına yönelik uluslararası hukuk

Yrd. Doç. Dr. Levent Korkut

1985 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra siyaset bilimi ve hukuk alanlarında yüksek lisans çalışmalarına devam etti. 1990-1993 yılları arasında Chicago Üniversitesi'nde konuk öğrenci olarak bulundu. 2002 yılında Ankara Üniversitesi'nden kamu hukuku doktorası derecesi aldı. 1993-2011 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi'nde görev yaptı. 2011 yılından itibaren Medipol Üniversitesi'nde anayasa hukuku alanında çalışmalarını sürdürmektedir. 2007-2010 yılları arasında Uluslararası Af Örgütü Uluslararası Yönetim Kurulu üyeliği yapmıştır. 2012 yılında Cumhurbaşkanı tarafından yeni oluşturulan İnsan Hakları Kurulu üyeliğine seçilmiştir. Anayasa hukuku ve insan hakları hukuk alanında çeşitli kitap, çeviri, araştırma ve makaleleri yayımlanmıştır.

Sınır aşırı sağlık yardımı, insani yardımın önemli bir unsurunu oluşturur. Deprem, kıtlık, iç çatışma, iki devlet arasında ya da uluslararası nitelik taşıyan savaşlar; sınıraşırı sağlık yardımının önem kazandığı doğal ya da insan kaynaklı felaketlerdir. İnsani yardım alanında devletlerin uyması gereken kurallar, uluslararası hukuk metinlerinde düzenlenmiştir.

Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin 2. maddesinin ilk fıkrası, devletlerin eşit egemenliği ilkesini kabul etmiştir. Bu çerçevede, bir devlet kendi ülkesinde yaşayan insanların temel gereksinimlerinin sağlanmasından birinci derecede sorumludur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1991 yılında, insani yardım alanında birincil sorumluluğun egemenlik kullanan devlette olacağını kararlarına yansıtmıştır.⁽¹⁾ Söz konusu ilke, başta silahlı iç çatışmalar olmak üzere sivil halkın insani yardımdan mahrum kalmasına neden olmaktadır. İç çatışmalarda, genellikle çatışmanın bir tarafı olan devletler, çatışan taraflara ya da bu taraflardan birisine yakın sivil toplum kesimlerine insani yardımdan kaçınılmaktadır. Hatta devletler; deprem, kıtlık gibi doğal afetlerde süregiden bir çatışma hali olmasa dahi çeşitli nedenlerle kendi sorumlulukları altındaki sivil toplum kesimlerini insani yardımdan mahrum bırakabilmektedir.

Günümüzde uluslararası ya da devletlerarası silahlı çatışmalar azalırken devletlerin egemenlik alanlarındaki alanlarda iç silahlı çatışmaların sayısı artmaktadır.

1990'lardan bu yana iç silahlı çatışmalara sahne olmuş devletler, çatışma taraflarına hiç bir insani yardım yapmadıkları gibi, dışarıdan yardım yapılmasını da engellemektedir. Çoğu örnekte sivil halka yönelik katliam, insanlığa karşı suç ve soykırım uygulamalarının da bizzat devlet güçleri tarafından gerçekleştirildiğine tanık olmaktadır. Böyle bir ortamda uluslararası toplumun başvurabileceği iki yol bulunmaktadır: İnsani askeri müdahale ve insani yardım.

İnsani amaçlarla bir devlete askeri müdahalede bulunma, tüm uluslararası müdahalelerde olduğu gibi ancak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kararı ile hukuki nitelik kazanabilir. Birleşmiş Milletler, günümüze kadar insani müdahale konusunda başarılı bir icraat ortaya koyamamıştır. Birleşmiş Milletler kuvvetleri, Bosna'da insani müdahalede bulunmakla birlikte başarısız olmuş, Rwanda'da tüm dünyanın gözleri önünde gelişen soykırımı seyirci kalmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi; ya geç karar vermekte, ya hiçbir karar almadan olaylara seyirci kalmakta veyahut daimi üyelerin vetoları yüzünden bir karara varamamaktadır. Özellikle Suriye örneği, Güvenlik Konseyinin veto yetkisine sahip beş daimi üyesinden herhangi birinin (ABD, Fransa, İngiltere, Rusya ve Çin) onayı olmaksızın insani müdahale kararının alınmadığını, tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır. Güvenlik Konseyinin mevcut yapısının değiştirilmesi, veto yetkisinin tümüyle kaldırılması veya insani müdahalelerde veto yetkisinin uygulanmaması önerileri geliştirilmişse de bu reformlar günümüze kadar uygulanamamıştır.

Uluslararası insani yardım, etkili bir insani askeri müdahalenin yapılamadığı durumlarda, sivil halkın insani yardım yokluğu nedeniyle zarar görmemesini sağlayacak tek çaredir. Hem geleneksel uluslararası hukuk, hem de sözleşmeler, konuyla ilgili bazı düzenlemeleri içermektedir. İnsani yardım alanındaki uluslararası gelenek; hukuk kuralları, Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu tarafından derlenmiştir. Bu derlemede yer alan 56. kural, silahlı çatışmanın taraflarına, ihtiyaç içindeki sivil halka hızlı bir şekilde ve engel çıkartılmadan insani yardımın ulaştırılmasına izin verme ve kolaylaştırma yükümlülüğü getirmektedir.⁽²⁾ Sözleşme hukukunda ise, savaş hukukunu düzenleyen Cenevre I, II, III ve IV sözleşmelerinin ortak 3. maddesinde, savaşlarda insani boyutla ilgili düzenlemeler mevcuttur. Ancak bu düzenlemeler "insani yardım"ı açıkça düzenlememiş, "yardım alma" ve "yardım verme" haklarına yer vermemiştir.

Cenevre Sözleşmelerinin insani yardımla ilgili hükümlerini daha ayrıntılı düzenlemek amacıyla 1977 yılında kabul edilen II nolu Protokol, silahlı çatışmaya katılın ya da katılmasın yaralı ve hastaların korunmasını hüküm altına almıştır. Protokol ile silahlı çatışma bölgesinde bulunanlara durumlarının gerektirdiği tıbbi bakım ve hizmetin mümkün olan en kapsamlı şekilde ve en az gecikmeyle sunulması kuralı kabul edilmiş, sağlık yardımının verilmesinde herhangi bir ayrımcılık yapılmaması öngörülmüştür. Ancak, II nolu Protokolün uygulama alanı, ülke içi silahlı çatışmalar bakımından daraltıcı bir şekilde düzenlenmiştir. Bir ülkedeki iç karışıklıklar, gerilimler,

ayaklanmalar ve dar grupların devlete yönelik silahlı faaliyetleri iç silahlı çatışma olarak değerlendirilmemiş; muhalif grupların bir komuta altında hareket etmeleri, silahlı iç çatışmanın varlığı için ölçüt olarak kabul edilmiştir. Bu kurallar, devletler tarafından kötüye kullanılmakta; kendi ülkelerindeki silahlı faaliyetlerin iç çatışma boyutuna ulaşmadığı gerekçesiyle insani yardımla ilgili sözleşme hükümlerinin uygulanması engellenmeye çalışılmaktadır. Öte yandan, ek protokol hükümleri de "yardıma erişim hakkı" ile "yardım verme hakkı" nı düzenlememiştir.

Özet olarak geleneksel uluslararası hukukta yer alan devlet yükümlülüklerinin uygulamaya geçirilmeleri bakımından gerekli düzenlemelerin tatmin edici bir şekilde gerçekleştirildiğini söylemek mümkün değildir. İç silahlı çatışmalara sahne olan ülkelerin devletleri, insani yardımı çeşitli gerekçelerle engelleyebilmektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, insani yardımla ilgili devletleri zorlayıcı kararlar almakla birlikte, bu kararların uygulamayı değiştirici bir etkisi olmamaktadır. Devlet dışı silahlı muhalif gruplar da benzeri engelleme faaliyetlerinde bulunabilmektedir.

Devletler ve devlet dışı aktörler, insani yardımı önlemek amacıyla değişik yöntemler izlemektedir. İlk olarak, devletler insani yardım örgütlerine bürokratik engeller çıkarmakta, örgütlerin ya da personelinin ülkeye girmesine engel olmaktadır. Belli bölgelere girişin yasaklanması ya da sınırlandırılması, yardım malzemelerinin taşınmasına ya da konuşlandırılmasına izin vermeme, yardım malzemelerinin düzenli akışını engelleme, sık karşılaşılan sorunlardır. İkinci olarak, devletlerin çatışma bölgelerinde ayırım gözetmek-sizin silahlı operasyonlar yapmaları, etkili insani yardım yapılmasını olanaksız hale getirmektedir. Böyle durumlarda insani yardım çalışanlarının yaşamları da tehlike altına girebilmektedir. Üçüncü olarak, devletler ya da devlet dışı aktörler, insani yardım çalışanlarını doğrudan tehdit edebilmektedir. Kimi örneklerde, insani yardım görevlileri kaçırılmakta, öldürülmekte, malzemeleri yok edilmekte ya da çalınmaktadır.⁽³⁾

Sınır aşırı sağlık yardımı, insani yardım faaliyetlerinin önemli bir boyutunu oluşturur. 1990'lardan günümüze kadar sadece iç çatışmalarda başta kadın, çocuk ve yaşlılar olmak üzere milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybedenlerin çoğunluğu sivil halktır ve insani yardım eksikliği kayıpların büyümesine neden olmaktadır. İç çatışmalarda yaralananlar gerektiği gibi tedavi edilememekte, kolera gibi kötü çevre koşullarından kaynaklanan hastalıklarla mücadele edilmediği

için hastalıklardan oluşan kayıplar önlenememektedir. Kötü beslenme koşullarında yaşayan insanlara gerekli sağlık yardımları ulaştırılmamakta, engelliler ve yaşlılar için gerekli tıbbi tedaviler yapılamamaktadır. İlaç ve tıbbi cihaz sıkıntısı nedeniyle onbinlerce insan yaşamını yitirmektedir. Örneğin, dializ cihazlarının bulunmaması nedeniyle böbrek hastaları ölüme terk edilmektedir. Bahsedilen bu sorunlar, bireylerin yaşam hakkına tecavüzle sonuçlanan insan hakları ihlallerine neden olmaktadır.

İnsani yardımın uluslararası hukukta yeterli düzenlemeye kavuşmamış olması somut olaylar incelendiğinde daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Günümüzde silahlı çatışmalarda sınıraşırı insani yardım probleminin yaşandığı en önemli örnek Suriye'dir.

Suriye'de silahlı iç çatışmaların başlangıcından günümüze kadar 2 milyon kişi ülke içinde yer değiştirmiştir. Yer değiştirenler uygun barınma, beslenme ve bakım imkânlarından yoksun bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedir. En az 4 milyon kişinin silahlı çatışmalardan doğrudan etkilendiği düşünülmektedir. Bir milyona yakın kişi ülkeyi terk etmiş ve komşu ülkelere sığınmıştır. Komşu ülkelere yerleşenlerin yaşam koşulları genel olarak ülkede kalanlardan daha iyidir. Yaralıların tahliyesi ve tedavisi mümkün olamamakta, yaz ve kış koşullarından kaynaklanabilecek salgın hastalıklarla ilgili önlemler alınamamaktadır. İnsani yardım örgütlerine yönelik saldırılar sonucunda 8 Birleşmiş Milletler görevlisi ile 7 insani yardım gönüllüsü yaşamını yitirmiştir. Hastane ve ambulanslara yönelik saldırılar mal ve can kaybına neden olmaktadır. Suriye Kızılayı 8 uluslararası yardım örgütüne ülke içinde çalışma izni vermiştir. Suriye'nin daha fazla insani yardım örgütüne izin vermesi için uluslararası baskı yapılmaktadır.⁽⁴⁾

Suriye örneğinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi insani müdahaleye yönelik bir karar alamamaktadır. Suriye devleti ise ülke içindeki çatışmaların bir iç silahlı çatışma değil, teröristlere

karşı mücadele olduğu gerekçesiyle insani yardımla ilgili uluslararası hukukun ülkede uygulanmasını engellemeye çalışmaktadır. Suriye, insani yardım görevlilerinin güvenliklerini sağlamamakta, ülke içindeki çalışmalarını kolaylaştırıcı önlemleri almaktan kaçınmakta, çok sayıda uluslararası örgütün bölgede çalışmasına izin vermemektedir.

1990'dan beri yaşanan olaylar ve Suriye örneği, bir an önce yeni kural ve kurumlarla daha etkili bir insani hukuk oluşturulması gereğine işaret etmektedir. "İnsani yardıma erişim hakkı" ve "insani yardım verme hakkı" uluslararası hukukta açık bir şekilde düzenlenmeli; insani müdahalelerde Güvenlik Konseyi üyelerinin veto yetkileri de dâhil olmak üzere üçüncü devletlerin engelleyici karar alma yetkileri sınırlandırılmalı; bu tür engellemelerde bulunan devletler oluşan insanlığa karşı suçlardan asıl devletle birlikte sorumlu tutulabilmeli; devletlerin insani hukuk ilke ve kurallarını hukuki yorumlarla uygulamadan kaçınmalarının önlemleri alınmalıdır.

Yaşam hakkı, bireylerin en temel haklarından biridir. Sağlık yardımıyla mahrum bırakılarak yaşam hakkının ihlal edildiği ve insan onurunun çiğnendiği silahlı çatışma ortamlarında daha etkili önlemler alınması, tüm devletlerin ve sivil kuruluşların en temel önceliği olmalıdır.

Kaynaklar

1) Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararları: 43/131, 8 Aralık 1988; 45/100, 14 Aralık 1990; 46/182, 19 Aralık 1991. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları: 1706, 31 ağustos 2006; 1814, 15 Mayıs 2008; 1894, 11 Kasım 2009; 1906, 23 Aralık 2009; 1910, 28 Ocak 2010; 1923, 25 Mayıs 2010; 1970, 26 Şubat 2011.

2) Jean-Marie Henckaerts ve Louise Doswald-Beck (2005), *Customary International Humanitarian Law, Volume I, Cambridge University Press*, s. 193-200.

3) Melissa T Labonte ve Anne C. Edgerton (2013) "Towards a Typology of Humanitarian Access Denial", *Third World Quarterly*, Vol. 34, No. 1, s. 43-44.

4) Avrupa Komisyonu İnsani Ofis (ECHO), 11 Şubat 2013 İtibariyle Suriye'de Durum (Bkz. http://ec.europa.eu/echo/index_en.htm). (Erişim tarihi: 04.03.2013)